

Magyarország, 1944

A tudomány és a polgár kérdései

Nehéz a tudománynak megszólalni ott, ahol a könnyek, a gyász vagy éppen a harag, netán a bosszúvágy honol. Legyen szó elesett katonáról, megalázott vagy származásuk miatt elpusztított civilekről. Vagy legyen szó polgárháborúk, politikai rendszerváltások áldozatairól.

A tudomány kutat, ahol biztos adatot nem talál, felbecsüli az áldozatok számát. Magyarország háborús embervesztése mintegy 900 ezer fő. Ebből katona kb. 150 ezer, a szovjet fogság áldozatainak száma (hadifogoly és civil) kb. 250 ezer, a vézskorszak következtében elhalt zsidók száma kb. 400 ezer. A bombázások, földi harcok civil áldozatainak száma a háborús többelhalandósággal (éhezés, járványok) megközelíti a 100 ezret.

Az elhaltak létszámát ugyanúgy mondjuk ki, mint a költségvetés deficitjét vagy üzleteink nyereségét. De a számok mögött, mindahányszor kiejtjük, vajon ott van a megélhető szépségek elvesztése: a nap, amely besüt a szemben fekvő hegylánc völgyeibe, játékos, ábrándos gondolatokra ösztönözve a vándort? És az elpusztított gyermekek számadatai takarják-e a meg nem élten elvesztett játékos, apró örömeiket, melyeket gyermekként, süvölvényként megélhetsz a város érdes részén, vagy nyári szabadságon rohanva a mezőn a selymes, árvalányhajas domb felé...

Bölcs öregasszony. Vidéki kisember sokadik lánya. Piciny gyermekét kezében tartotta, lázasan, s orvost nem engedett hozzá a csapatból a kápó... Útban, hajtás közben, Bécs felé, '44 végén... És a szakaszvezető, munkágyerek, aki visszatért a Don-kanyarból? Sorozattal lötték át a lábát, s az árokból még látta, hogy verte le puskatussal a magyar baka kapaszkodó kezét a teherautóról a német „bajtárs”. Életre szólóan vesztette el fiatalos jókedvét. Nem festette meg többé a beeső napfényt a tavasz-zöld völgyekbe, a sás-zöld más színét a folyóparton – mert többé nem vette észre.

A védhatalmú nemzeteszme csődje?

Az út vége. Magyarország német megszállása, 1944. március 19-én, százesztendő, kitaposott politikai útnak jelezte a végét?

Az évszázados magyar politikai gondolkodás alaptézise: „történelmi jogunkat” érvényesíteni az ezeréves államterülethez, nagyhatalmi segítséggel. 1918-ig a Habsburg Monarchia fennállása volt a magyar igazgatási szupremácia biztosításának a feltétele. 1920-ban a történelmi Magyarország területének kétharmadát veszítettük el. A trianoni állam önmagában gyenge lett volna bármiféle erős szakos területrevízióra. Régi középosztályaink, amennyiben ragaszkodtak a volt államterület ismételt birtokbavételéhez, csakis Németországra számíthattak. Trianon revíziójának nem volt világhatalmi alternatívája. Pontosabban: a másik lehetőség – megegyezni a szomszédos új államokkal, Csehszlovákiával, Romániával, Jugoszláviával – nem bírt realitással. Sem a magyar, sem a szomszédos új államok középosztályai nem ismerték fel még akkor ezt a lehetőséget.

1938-ban, amikor a nemzetiszocialista Német Birodalom megjelent Magyarország határán, a magyar politikai vezető réteg nem tudott a csábításnak ellenállni: területrevízió a Birodalom oldalán. Teleki Pál, Bárdossy László, Kállay Miklós kormányainak vezető elve: kihasználni a németek „lendületét” a térségben a területrevízióhoz, s közben megőrizni az állam belpolitikai önállóságát. Patikamérlegesen mérlekedni, mennyi engedményt szükséges tenni belpolitikai kérdésekben a német nemzetiszocializmusnak. Hogy megőrizzük jóindulatukat a területrevízióhoz. (És e jóindulat elnyeréséhez az ár: a hazai zsidóság elleni törvények 1938–41 között, a magyar állam külpolitikai játékerének fokozatos feladása. Mint ahogy az államrendszer és a birtokviszonyok polgári korszerűsítését is eleve visszafogta a nemzetiszocializmus reális erejéhez igazodás „szüksége”). A tudomány joggal hangsúlyozza: ennek a politikának voltak hozadékai 1939–44 között. Megőrizte a fasizálódó környezetben az alkotmányos rendet, a napi életkereteket, miközben köröttünk tombolt a világháború.

1944. március 19-én ez a hagyományos politika mondott csődöt. A középosztály egy része végre megértette: nem „elrendelt igazság”-ból eredt a térségben a magyar területi igények német segítése. Hanem beleilleszkedett egy nagyhatalmi érdekrendszerbe. Ahogy 1918–20-ban is beleilleszkedett. Csak akkor egy másik hatalmi rendszer érdekei diktáltak a térségben. S ha ez a nagyhatalmi érdekek – most, 44-ben, háborús érdekek – úgy kívánja: elsöpri egyik napról a másikra az önállóan kiépített kisállami pozíciókat.

TARTALOM

- **Glatz Ferenc:** Magyarország, 1944 2
- Zsidóellenes rendeletek 4
- **Ádám Ottó:** Emlékek színházról, operáról 6
- **Gabriel P. Katona:** Zsidókat mentő központ 8
- **Stark Tamás:** Magyar zsidók szovjet fogságban 11
- **Shlomo Avineri:** Izrael és a hidegháború vége 13

FIGYELŐ

- **Engel Pál:** Háború és külpolitika az Anjou-korban 16
- **Borhi László:** Az USA és a versailles-i békeszerződés 17
- **Diószegi István:** „Külső tényező” – kisebbségi politika 20
- **Fülöp Mihály:** A királyi Románia és Erdély, 1944–47 24

NYÍLT TÉR

- **Boros Imre:** Megemlékezés Eckhardt Tiborról 29
- **Zseliczky Béla:** Moszkvai diák-megmozdulás 1956-ban 32

EMBER ÉS KÖRNYEZET

- **Fazekas Csaba:** A tabáni tűzvész 34

Címlapunkon:

Zsidó menekültek. Héber kézirat, 15. század

História

Szerkesztő: GLATZ FERENC

A szerkesztőség munkatársai:
**KERTÉSZ ISTVÁN, SIPOS PÉTER,
SZAKÁLY FERENC, VÖRÖS KÁROLY**

Munkatársak: **Demeter Zsuzsanna,
Stemlerné Balog Iлона (kép), Kovács Éva (szöveg),
Horváth Imre (számítógépes tördelés)**

Felélős kiadó: História Alapítvány
Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.
Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250
A História Alapítvány bankszámlaszáma:
501-012539-4 OTP Bp., I. Ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja
Vezető: Burucs Kornélia
Készült a Veszprémi Nyomda Kft-nél
Veszprém, Órház u. 38.
Felélős vezető: Fekete István igazgató

Megjelenik évente tízszer.
Előfizetési díj: fél évre 175 Ft, 1 évre 350 Ft

Terjeszti: a Magyar Posta
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Helírnél, 1900 Budapest, Lehel u. 10/a közvetlenül vagy postautalványon
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat
Budapest, Pf. 149. H-1389

HU ISSN 01392409. Index: 25384

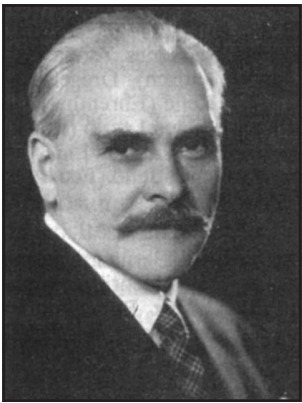
Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

A német megszállás után

Magyarország, 1944. március 19.

Német katonai teherautók Budapest, 1944. március

Kállay Miklós, a törvényes miniszterelnök, a török követségre menekült

Horthy, aki kitarthatott a főhatalom élén, s akít a németek zsaroltak

Bajcsy-Zsilinszky: a parlamenti ellenzék, a baloldali illegálisban

1944. október vége–november eleje

Nagy kérdése a történettudománynak, miért nem tudta a magyar középosztály belátni a realitást, azt, hogy Trianon nem csak egyszerűen „igazságtalanság”. De Trianon egyben a változást is jelenti: a térség nemzetei felnőttek és nem fogadják el a hagyományos magyar középosztályok vezető szerepét a Kárpát-medencében... Ez a középosztály jól működött a polgári államot a 19. század második felében... Miért erősödött fel gondolkodásában 1920 után a magyar nemesség egyik rossz hagyománya: lebecsülni szomszédainkat vagy ellenfeleinket? S történelmi szupremáciánkat természetből adótnak venni? Miért nem tette fel a kérdést – ahogy a politikai ellenzékből sokan feltették –: területrevízió minden áron? Miért nem tudta a nemzet reális esélyeit a világpolitika horizontján szemlélni? A vezető réteg elhivatottsága nem az uralomgyakorlásban, az uralom technikájának kitanulásában rejlik. Nem is abban, hogy szép beszédekbe, cirádás mondatokban fogalmazza meg valós vagy vélt keserveinket. Hanem sokkal inkább abban, hogy a közösség érdekeit a világban felismerje és leleménnyel képviselje...

A megszállás hitelesítése?

1944. március 19. reális alternatívát kínált a magyar politikai vezető réteg, személy szerint a Kormányzó számára is. Kínálta a távozás lehetőségét, s ezzel a tüntetést is: a magyar állam alkotmányos önállóságának megsértéséhez nem adja hozzájárulását. A törvényes magyar kormány miniszterelnöke illegálisba kényszerült, a belügyminisztert letartóztatták, a parlamenti többszempártrendszert gyakorlatilag felszámolták. A konzervatív alkotmányos politikusok épp úgy kiszorultak a politikából, mint a korábbi parlament baloldala, a szociáldemokraták, vagy a Horthy-rendszer legnagyobb polgári ellenzéke, a kisgazdák is. A történettudomány többször kereste a választ a kérdésre: mit veszített volna a nemzet, ha az államfő távozik?

Kétségtelen: a Kormányzó „hivatalban maradása” fékező tényező volt a német támogatással elszabaduló szélsőjobb előtt. És az is kétségtelen: a Kormányzó „hivatalban maradása” egy jól időzített kiugrás lehetőségét hordozta még magában. De az is kétségtelen: Horthy erőtlenségét tanúsított a megszállás után mindazzal szemben, ami az országban történik. (Ismeretes, hogy a budapesti zsidóság deportálását akadályozta meg.) Maradásából és gyakorlati tevékenységéből végül is több haszna volt a német megszállóknak, mint a magyar nemzetnek. Az idegen megszállásnak az alkotmányosság látszatát kölcsönözte. S ezzel a magyar államot „utolsó csatlósként” a Né-

Folytatás az 5. oldalon

met Birodalom mellett tartotta. Véglegesen feladva a lehetőséget: a magyar nemzeti érdekek kedvezőbb elbírálást nyerhesse-nek a háború után egy más hatalmi erőviszony közepette. Miért döntött így Horthy és környezete? Túl erős volt benne a hagyományos magyar középosztály ragaszkodása a kormányzati hatalomhoz? Képtelen volt belátni, hogy az adott helyzetben a közösség érdeke kívánja meg a politikai távozását? S hogy a politikus nem „uralkodó”, hanem eszes szolgája a közösségi érdekeknek? Horthy talán kevésbé volt egyénileg bölcs és korszerűbb, mint a szomszédos nemzetek politikai vezetői? Mennyire fontos lehet váratlan helyzetekben a vezető férfiak személyes képessége, eszsége, leleménye? – Kérdések, melyekről a történetírás még vitatkozni fog.

Az állam nem védi polgárát?

Ha a németek nem szállják meg Magyarországot 1944. március 19-én, akkor nem következik be a parlamentáris politikai erők üldözése, és főként nem következik be a holocaust. Történettudományunk igaz tézise ez az 1944. év történéseiről. Kétségtelen: a magyar alkotmányosság sérülésének következménye az, hogy megkezdődött 1944 márciusában az „Endlösung”, a honi zsidóság módszeres kiközösítése, majd pusztítása.

De nem feledhetjük: az 1944. március végén megkezdődött zsidóságellenes kormányrendeletek tömeglélektani előkészítője volt a három zsidótörvény (1938–41). Igaz, az sem vonható kétségbe: a magyarországi zsidótörvények szoros kapcsolatba hozhatók a nemzetiszocialista Németország megjelenésével Magyarország szomszédságában. A törvényekből az első kettőt a magyar politikai vezető réteg még csak igyekezett szociális alapon indokolni, mint a zsidóság gazdasági térnyerése ellen hozott törvényeket. De az ún. „harmadik” törvény (1941:XV.) már a zsidósággal való házasságot tiltja a keresztény társadalom számára. Az állam tehát polgárainak egyik részét vallása alapján korlátozza állampolgári jogaiban, végül pedig egyéni életébe is erőszakosan belenyúl.

Mit gondolhatott a közember 1944 áprilisában? A sárga csillag viselésének elrendelése, eltiltás bizonyos járművek használatától, a negatív megkülönböztetés még a háborús fejadagokban is – a zsidótörvények szerves folytatásának látszottak. Nem szólva arról a politikai korrumpálásról, amit a zsidó vagyonok „keresztény kéz”-be való „átprivatizálása” jelentett. Nem az utolsó társadalmi méretű korrumpálás Magyarországon. Mint ahogy a kormánypárt programjában is, már 1939-ben, lényeges pont a zsidóság gazdasági visszaszorítása. S

e programpontokat nem a németek, hanem magyar emberek írták. Azután 1944 végén előléptek azok, akik már a Dunába lövöldözésre is vállalkoztak.

Az állam minden egyes adófizető polgárának képviselője. Ahogy enged a polgárok egyik csoportjának, s negatív megkülönböztetést hajt végre – feladja a közösség egészének képviselőjét. Legyen szó akár vallási, nemzetiségi vagy szociális hovatartozásról.

Faji vagy felekezeti alapon?

A magyar és a német állam zsidóellenes fellépéseinek összehasonlítása természetesen jelentős különbségeket mutat. A tudomány nem joggal hangúlyozta: Nürnberg, 1935. szept. 15.: a német polgárok között a származás alapján különböztet meg „árját” és védi a „vér” tisztaságát. Magyar törvények: nagyszülők felekezete alapján (izraelita) zárja ki a zsidókat. Nem faji, hanem felekezeti alapon. Való igaz. De a gyakorlatban ez a különbség mégsem volt jelentős, hiszen a magyarországi törvények is (az 1941. évi ún. harmadik zsidótörvény) a magyarországi zsidóság majdnem egészét érintik. Az 1941-ben élt generációk nagyszülei ugyanis – mind zsidók, mind keresztények – vallási közösséghez is tartoztak a múlt század végén. Figyelmeztetés is a háború utáni zsidóság számára? Akik azt hitték, ha elhagyják atyáik vallását, megmenekülnek az antiszemitizmus támadásaitól?

Nemzeti hagyomány: a türelem

Magyarország sziget volt a zsidóság számára 1944. március 19-ig – szinte minden történelmi előadásban elhangzó mondat ez. Sokban igaz. A zsidó törvények ellenére sem volt a zsidóság életveszélyben. S az is igaz: az 1930-as évek végétől a művelt világ is telve zsidóellenességgel. Sem Anglia, sem az Egyesült Államok, sem Franciaország nem volt hajlandó a németországi Kristallnacht (1938. november) után befogadni a zsidókat. Ismerjük a francia terveket: a zsidókat Madagaszkárra kell telepíteni. Anglia nem fogadhatja be a zsidóságot – szól a kortársi angol indoklás –, mert ezzel szociális feszültség keletkezik az országban. Ismertek a vonatkozó adatok az Egyesült Államokból: drasztikusan lecsökkentették 1939 után a bevándorlási kvótát, hogy ne kelljen a zsidókat befogadniuk. S az Egyesült Államokban készült közvélemény-kutatás eredménye 1938 végén: a megkérdezettek 94%-a helyteleníti, amit Németországban a zsidókkal művelnek, de a megkérdezettek 77%-a ellene van, hogy beengedjék a zsidókat az Államokba. A magyar történettudomány sokszor sze-

mére hányják: miért beszélünk úgymond „önkritikusan” a magyar állam viselkedéséről, amikor mind az USA, mind az említett más államok történetírása hallgat a korábbi állami vezetés zsidóellenes magatartásáról? Mintha a tudomány valamiféle historizáló propagandaeszköz lehetne...

A kérdést a kutatók természetesen úgy is feltehetik: vajon volt-e Európában még egy olyan nemzet, amelyik oly sokat köszönhetett a modern polgári fejlődésében a zsidóságnak, mint a magyar nemzet? A zsidóság a maga évszázadok alatt kitermelt erejét, szakértelmét hozzáadta az állam területén élő magyar, német, szláv iparos, paraszt, tisztviselő értelméhez, szorgalmához. Ma már tudjuk, hogy a zsidóságot nem egyszerűen a tőkés, a kizsákmányoló, a pénzember képezte. Nagy számmal találjuk őket a 19. századtól divatiparosok, kelmével, sőt üvegáruval foglalkozók, majd pedig szegények orvosai között. Mindenütt, ahol a modern polgári társadalom mozgékonyt, vállalkozó szellemet kíván. S nagy számmal találjuk őket a magyar szellemiségű irodalom, művészetek képviselői, támogatói között. Nagy előrelépésre, modernizáláshoz segítve az ősi magyar kultúrát, nyelvünket.

S a magyar politika uralkodó árama? Igenis, 1938-ig a türelmes nemzeti hagyomány az erősebb. Amelyik évszázadok óta segítette az államban élő különböző nemzetek, felekezetek együttélését, egymáshoz igazodását. Békés asszimilációját. Rövid időre kaptak fölényre a sovén, „idegenellenes” erők. 1938-ban is ez történt. A magyar középosztály legkiválóbbjai fel is emelték hangjukat. De a nemzet többségét – akkor is – más szempontok vezették. S egy erőszakos kisebbsége – akkor is – hangosabb volt. Valóban csak a külpolitikai hatalmi állások segítették – segíthetik – fölényre őket?... A magyar középosztály nem tudta megemészteni Trianon sokkhatását. S nem volt képes belső nemzeti értékeit becsülni, s elfordulni az európai antiszemita hullámtól. S még ma is nehezen tudjuk elfogadtatni: mindaz a kultúra, amit 1944-ben magyar kultúrának hívtak, minden ittlőnek eredménye. S az ma is. Nem a német, szláv, román ún. történelmi „ellenségtől” kell féltetni e kultúrát, hanem a közöttünk élő „kirekesztőktől”.

*

Nehéz a tudománynak megszólalni ott, ahol a könnyek, a gyász honol. A bölcs öregasszony ajtaján csendben nyílik a kilecső üvegablak. A szomszédba, hozzánk érkezik a piciny unoka. Csak csendben mormolja, rám nézve nagy szemével: én megbékéltem, megbékéltem.

GLATZ FERENC